

B. BEGOVIĆ

PRILOG POZNAVANJU PROBLEMATIKE PAŠARENJA U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VRIJEME OTOMANSKE VLADAVINE

Uvod

Stočarstvo je, za cijelo vrijeme četiristogodišnje otomanske vladavine, zauzimalo najvažniju poziciju u privrednom životu Bosne i Hercegovine. Relativno bogat stočni fond s jedne strane i nizak stupanj razvijenosti ove grane privrede sa ekstenzivnim načinom pašarenja s druge strane zahtijevali su dovoljne pašnjačke površine, koje su bile u uskoj vezi sa šumom.

Šume su u prošlosti Bosne i Hercegovine služile kao prirodan uslov i osnova za održavanje i razvoj poljoprivrede. Sjećom i krčenjem šuma obezbjeđivane su potrebne površine obradivog zemljišta za ratarske kulture. Sjećom i progaljivanjem, a često i paljenjem naseljima bližih šuma, stvarane su prostrane pašnjačke površine. Šumska paša, brst i lisničarenje predstavljali su vijekovima glavnu i primarnu bazu za održavanje i razvoj stočnog fonda.

Društveno-ekonomski i zemljišno-posjedovni odnosi, koji su postojali u Bosni i Hercegovini za vrijeme otomanske uprave, davali su pečat, uslovljavali i diktirali smjer i tempo razvoja njene privrede uopšte a poljoprivrede i šumarstva napose. Pri ovom su odlučujući uticaj imala prava odnosno ovlašćenja države, društvenih zajednica i pojedinaca u pogledu vlasništva, posjeda, raspolaganja i korišćenja zemljišta, a naročito pravo stanovništva na pašu stoke u šumama i na šumskim zemljištima. Svojim prisustvom, sadržajem i formom odigralo je pravo paše vrlo značajnu ulogu kako u poljoprivredi tako i u šumarstvu Bosne i Hercegovine, provlačeći se kao crvena nit kroz sve razvojne faze ovih dviju grana naše privrede. Te grane su, upravo zbog toga, ostale sve do danas funkcionalno povezane, mnogo više nego što je to kod šumarstva i poljoprivrede drugih zemalja.

Da bi bolje razumjeli zadatke i sva nastojanja oko unapređenja naše poljoprivrede i šumarstva u sadašnjosti, da bi dobili lakše orijentaciju u pogledu utvrđivanja smjernica njihovog pravilnog razvoja i osigurali im što veći prosperitet u budućnosti, potrebno je da poznamo

istorijski razvoj i ekonomsku uslovljenost odnosa tih grana privrede u prošlosti.

Tome zadatku služi i ovaj rad u kojem se tretira jedan dio istorije našeg šumarstva a ujedno i istorije naše poljoprivrede. On se odnosi na problematiku pašarenja u Bosni i Hercegovini za vrijeme otomanske vladavine i pretstavlja prilog osvjetljavanju te privredno istoriske problematike.

Kategorizacija paše i pašnjaka i njihovo korišćenje

Obzirom na vlasničko-posjedovne odnose, lokaciju pašnjačkih površina, korisnike paše i vrijeme korišćenja paše u otomanskoj državi su bile poznate četiri vrste pašnjaka. Tu su spadali, u prvom redu, metručki pašnjaci, zatim visoki planinski (otlak) pašnjaci, miriski pašnjaci i šume sa sklopljenim i progaljenim sastojinama u kojima se vršila šumska paša.

Metručki pašnjaci su pripadali kategoriji zemljišta zv. erazi mahinja odnosno erazi metruke. Ta su zemljišta bila tretirana kao javno dobro i prepuštena na korišćenje svakome (javni putevi, trgovi i sl.) ili stanovnicima pojedinih sela i gradova kao šume i pašnjaci za drvarenje i pašu stoke (baltalik i mera). Dominium ili vrhovno vlasništvo (rekaba) tih zemljišta pripadalo je sultanu odnosno državnom eraru (bejt ul malu) a stanovništvu samo pravo njihovog korišćenja. Metručki pašnjaci su služili, dakle, stanovništvu pojedinih sela i gradova, kao javno dobro, za pašu njihove stoke.(1)

Pod pašnjakom mera ili meraluk smatrala se okolica sela u opsegu od 1 milje ili oko 4.000 koračaja, a kod varošica i gradova okolina u opsegu od 1¹/₂ milje ili oko 6.000 koračaja, računajući od periferije naselja. Još u starom turskom agrarnom zakoniku za Bosnu iz polovine XVII stoljeća piše o tome: »Zakon je ovaj, da je ispaša svakog grada i varošice podrug milje, a ostalih sela 1 milja. Tu neka im stoka hoda, neka načine guvna i upotrebljavaju ih, neka ih čuvaju i neobrađuju. A miljom zove se prostor dokle se čovjek ili žena ne mogu prepoznati.«(2) Merom je moglo postati neko zemljište i zastarom tj. ako je stanoviti broj godina neprekidno služilo za ispasište stoke. Međutim, kod utvrđivanja ove zastare, nije se u spornim slučajevima računao rok zastare na 45 godina, nego na ono vrijeme što ga najstariji seljaci pamte. Što se tiče opsega prava paše na merama iz odredaba Ramazanskog zakona proizlazi da je po takvom pašnjaku, koji je odavnina određen za jedno ili zajednički za više naselja, moglo pasti besplatno svoju stoku samo stanovništvo dotičnih mjesta.(3) Korišćenje mere bilo je, dakle, isključivo pravo dotičnog stanovništva. Ono je, štaviše, moglo u pojedinim slučajevima od stranih stanovnika, koji bi se u svrhu napasivanja stoke služili njihovom merom, zahtijevati i naplaćivati pašarinsku taksu, a da se u to spahija nije smio miješati.(4) Takva zemljišta nisu se mogla oduzimati, niti prodavati. niti su se na njima mogle podizati zgrade, staje i građevinski objekti, zasađivati stabla, podizati voćnjaci, vinogradi i sl. Niko nije mogao meru razorati i obrađivati, niti je na nju mogao dobiti tapiju. U spomenutom turskom agrarnom zakoniku za Bosnu stoji doslovce: »Nije dozvoljeno da se starinska ispaša obrađuje. Ako se na silu obradi, preča je ispaša, pa se dosuđuje da bude ispaša...«

»Zemlje, određene za pašu stoci građana i seljana, ne oru se. Javna je šteta orati i kopati i izdavati ih pod tapiju, zbog toga je to spahijama zabranjeno...«(2). Integritet mere bio je osiguran i u kasnijem dobu turske vladavine. Kao primjer *Truhelka* navodi slučaj sela Dragina Otoka u ljubuškom srezu, gdje su neki Dautovići, Beširovići i Mehmedbegovići iz Ljubuškog iskrčili meru pozivajući se da su to kupili od spahije. Stanovnici sela Dragina Otoka potuzili su se zbog toga Carigradskoj Porti i u žalbi naveli da im se mera pretvara u njive, pa je sultan Selim III naredio fermanom od 1212 (1797) god. kadiji Ljubuškom i bekijskom, da stvar ispita, zemlju oduzme i vrati opet u prvobitno stanje kao seosku meru. (4) Veličina mere je određivana granicama i međama onog dijela erazije, koja je odavnina stavljena i određena za tu svrhu, tako, da se kasnije određene i postavljene granice nisu uzimale u obzir. Zastara (muriri-zeman) u pogledu tužbe zbog povrede prava na meru nije imala važnosti. U pogledu prostorne veličine mere, koju su koristila pojedina sela ili gradovi, važno je pravilo da ona ima ostati nepromijenjena u odnosu na onu površinu zemljišta, koje je za tu svrhu izlučeno prilikom osnivanja nekog sela ili grada, ili koje je neko selo ili grad odavnina koristilo za tu svrhu. Kasnije postavljene i određene granice nisu se uzimale u obzir, pa su se, u slučaju eventualnog proširivanja površine mere, morale povratiti u prvobitno stanje. Na meri je moglo pasti onoliko stoke seoskog stanovništva, koliko je odavnina paslo i koliko je od te stoke nastalo potomstva. Ako je stoci odnosnog sela prijetila oskudica paše, nije smio ni jedan od stanovnika tog sela dotjerati stoku iz drugih sela da je napasa na seoskoj meri. Ono lice, odnosno porodica, koja bi doselila iz drugog sela ili grada, sagradila kuću i stalno se naselila u tom selu, mogla je dotjerati ili pribaviti primjeran broj stoke i napasati je po meri tog sela, — ukoliko ne bi time dovela do oskudice paše na meri. Ako bi neko kupio u selu posjed, mogao je pasti na meri dotičnog sela onoliko stoke, koliko je imao prijašnji posjednik. Višak stoke, koji je kod pojedinaca nastao priplodom, ubrajao se u normalno stanje stoke. Niko, međutim, nije imao prava da u cilju trgovine i sticanja bogatstva kupuje stoku i na taj način povećava njeno brojno stanje i time opterećuje meru. Ako višak stoke nije poticao od priploda, nego od kupovine, moglo je selo ustati protiv držanja i paše takve stoke na seoskoj meri. (3)

Otlak pašnjaci su se nalazili na visokim planinama i imali karakter alpskih pašnjaka. Oni su spadali u kategoriju tzv. mevat zemljišta, koje je obuhvaćalo pusta, nekultivirana zemljišta, čija je granica počinjala tako daleko od najkrajnjih kuća pojedinih naselja (aksa i imrana), da do nje nije mogla doprijeti vika (sajha) čovjeka jakog glasa. To je praktično značilo da su takva zemljišta trebala biti udaljena od periferije seoskih i gradskih naselja najmanje 1½ milje ili pola sata hoda. U kategoriju mevat zemljišta spadali su slobodne (džibol i mubah) šume, pašnjaci (otlak), goleti (kirač), kamenjari (tašluk) i sl. Mevat zemljišta su praktično tretirana kao ničija (res nullius), ali su ipak, simbolično spadala pod vrhovno vlasništvo države. Pojedinci, koji su dozvolom sultana odnosno spahija, kao njegovih zastupnika, takva pusta i mrtva (mevat) zemljišta »oživjeli« (i h j a učinili), što znači priveli poljoprivrednoj kulturi, mogli su postati posjednici takvog zemljišta dok je njegovo

vrhovno vlasništvo i dalje pripadalo državnom eraru (bejt ul malu).(1) Što se tiče prava paše na otlak pašnjacima, koji su spadali u pusta (mevat) zemljišta, postupalo se različito. Ako se u granicama nekog naseljenog mjesta, pored mera pašnjaka koji su bili određeni za besplatnu pašu stoke stanovnika toga naselja, nalazio i otlak pašnjak, u tom slučaju je stanovništvo odnosnog naselja moglo pasti svoju stoku i koristiti se travom i vodom sa otlak pašnjaka, ne plaćajući nikakve takse. Naprotiv, sve one osobe koje bi svoju stoku dotjerale izvana i služile se travom i vodom sa otlak pašnjaka, bile su dužne plaćati državi, odnosno njenom zastupniku, (spahiji) posebnu taksu (resmi otlak).(3) Stanovništvo dotičnog sela nije moglo sprečavati stanovnicima drugih sela da se koriste otlak pašnjacima, niti je imalo pravo da ubire u svoju korist bilo kakvu pašarinsku taksu. U kanun nami sultana Sulejmana Velikog — Zakonodavca stoji: »Od mjesta kod kojih je upisana taksa za ispašu (resmi otlak) neka se po starom običaju uzme od svakog stada srednja ovca. Taksa za ispašu (resmi otlak) uzima se od onih mjesta, kod kojih je otprije bila zavedena a ne uzima se od mjesta kod kojih nije bila zavedena. Ovo je poslije dokinuto i propisano: Ako se na timaru jednog spahije stoka, koja je došla sa strane, bude koristila travom i vodom, uzeće se travarina (otlak resmi) i nije potrebno da se upiše u defter. Od ovaca, koje dođu u sandžak sa strane, taksa za ispašu treba da bude: od najboljeg stada 1 ovca vrijednosti 20 akči, od srednjeg stada 1 ovca vrijednosti 15 akči, od slabog stada 1 ovca od 10 akči. Uzeti više nije dozvoljeno ni po šerijatu niti po utvrđenom običaju«(5). U Bosanskoj kanun nami iz 1565 stoji: »Od zemalja, koje se od starina čuvaju za ispašu i na koje se uzimala pašarinska taksa (resmi otlak), uzeće se od svakog stada po 1 ovca«.(6)

Posebno mjesto, između mera pašnjaka i otlak pašnjaka zauzimali su tzv. ljetni (jajlak) pašnjaci i zimski (kišlak) pašnjaci. Oni su po svom prostornom smještaju bili u sklopu mevat zemljišta a u pravnom smislu i po svojoj namjeni i korišćenju tretirani kao metručka zemljišta. Te dvije vrste pašnjaka su se nalazile između mera pašnjaka i otlak pašnjaka ali nisu imali karakter niti mere niti visokih planinskih pašnjaka. Ti su pašnjaci pripadali pojedinim selima, koja su ih koristila za pašu stoke u toku ljetne sezone, pa su se zbog toga i zvali ljetni ili jajlak pašnjaci, za razliku od istovrsnih seoskih pašnjaka, koji su se koristili preko cijele godine i bili poznati pod imenom zimski ili kišlak pašnjaci. Ovi posljednji su se djelomično kosili i na njima se preko zime prehranjivala stoka sijenom pokošenim u toku ljeta.

Ljetni i zimski pašnjaci nalazili su se dalje od naselja, obično po brdima, a češće su dopirali i do granica visokih planinskih pašnjaka. Dok su mera pašnjaci služili isključivo stanovnicima, koji su bili nastanjeni u selima, kojima su dodeljeni ti pašnjaci i na kojima je vršena besplatna ispaša stoke bez obzira na vrijeme, dotle su pojedini jajlak i kišlak pašnjaci izdvajani i dodjeljivani jednom ili više sela i služili za ljetnu odnosno ljetnu i zimsku ispašu stoke tih sela, uz naplatu posebne pašarinske takse. Ramazanski zakon u vezi s tim i određuje, da se travom i vodom onog jajlaka i kišlaka, koji je ubilježen u državnoj defterhane, a koji je odavnina određen za pašu stoke jednog ili više sela, može

služiti samo stanovništvo dotičnih sela. Iz jednog dokumenta Vilajetskog arhiva vidi se, da je 1683 godine dostavljen sarajevskom muli i muteselimu carski ferman u kome se naređuje, da se stanovnicima sela Butmir u Sarajevskom Polju zabrani da pasu svoju stoku na ljetnim pašnjacima sela Glavogodina.(7) Jajlački i kišlački pašnjaci nisu se mogli oduzimati i prodavati, niti su se mogli predati uz tapiju u tesaruf (posjed) nekoj osobi, bez privole zainteresovanog stanovništva. Ovo se posljednje često praktikovalo — naročito u slučajevima ako se unutar granica tih pašnjaka nalazilo pustog (mevat) zemljišta čije je privođenje poljoprivrednoj kulturi putem krčenja i obrađivanja bilo dopušteno, pa štaviše smatrano, u duhu šerijata, bogougodnim djelom. Kod svih sporova i tužbi, koji su se odnosili na jajlačke i kišlačke pašnjake, nije važila zastara (murir i zeman) kao i kod ostalih kategorija erazi metručkog zemljišta.

Od stanovnika, koji su se služili travom i vodom pojedinih jajlaka, odnosno kišlaka, naplaćivana je jajlačka taksa (resumet-i-jajlakije), odnosno kišlačka taksa (resumet-i-kišlakije). Jajlačku i kišlačku taksu ubirali su u svoju korist spahije u čijem su se timaru, odnosno zeametu, nalazili jajlak i kišlak pašnjaci. Ta je taksa naplaćivana u naturi (stoka ili maslo) odnosno u fiksnim novčanim iznosima. U kišlačkoj taksi bila je sadržana i dažbina za sijeno. To je praktikovano naročito u slučajevima kada se radilo o planinama, gdje se sitna stoka zadržavala preko zime u kolibama, u blizini kojih se uplašćivalo sijeno koje se u toku ljeta kosilo.(8) U kanun nami sultana Sulejmana Velikog stoji: »Ako postoji taksa za ljetnu pašu (jajlak resmi), te od jedne ljetne ispaše bude njena taksa zavedena u defter kao prihod, uzima se od onih koji su na ljetnoj ispaši... Ako ovce dođu sa strane i zimuju na jednom timaru, neka se od boljeg stada uzme 1 dvjska (sisek), a od slabijeg stada neka se uzme 6 akči. Neke se ništa više ne uzima.«(9) U Bosanskoj kanun nami iz 1565 stoji: »Ako na jednoj timarskoj zemlji bude ljetna paša »jajlak« te ovce budu dolazile iz vana i koristile se njegovom travom i vodom i budu zimovale, uzeće se taksa za tu ispašu (resmi jajlak) od najboljeg stada jedna ovca, čija je vrijednost 15 akči, a od slabog stada jedna ovca čija je vrijednost 10 akči. Neke se ne protiviti stoga što u registru u tom selu nije upisana taksa za zimovalište (resmi kišlak)«. (6) U starom turskom agrarnom zakoniku za Bosnu iz XVII stoljeća stoji u tom pogledu zapisano: »Podanicima u travarini, zimskoj i ljetnoj paši nema udjela. Svo pravo u travarini, zimskoj i ljetnoj paši sahib-erzovo je. Naređujem da po mojoj uzvišenoj odredbi zatražiš defter i pogledaš, da li je u spomenutom selu zapisan prihod od travarine i zimske paše a ko god se koristi pašom i vodom kada se u doba zimske paše dogone ovce, neka daje sahib-erzu pristojbu za travu i zimsku pašu. Ako bi seljaci prigovorili, kada bi ko strani dolazio sa stokom i koristio se travom i vodom, da oni primaju pristojbu za travarinu i za ljetnu i zimsku pašu, a sahib-erzu da prema defteru daju resum, — ne može se to uvažiti. Godine 1017 (1608) izašla je carska naredba da se svakom, ko se koristi, uzme na svako stado od 300 ovaca od najboljeg jednu ovcu, od srednjeg jedan šišlik (jednogodišnje janje) a od slabijeg stada po jedno janje. U ljetnoj paši nema travarine. Jajlak-resum od ljetne paše, ako je pristojba zapisana u defter, uzimlje se od onog ko stoku pase. Ako bi na meru spahiškog timara dolazio koji stranac te bi se koristio travom i vodom, uzimlje

mu se travarina i nije potrebno, da to bude travnjak — po tome se sada ne postupa. Ako je u knjizi upisan dohodak od zimске pašе, uzimlje se po zakonu od najboljeg stada po jedna jednogodišnja ovca, od slabijeg stada po 6 akći, ali ako u knjizi dohodak nije zapisan, uzimlje se pod imenom benak-haka opet kišlak-hak. Potrebno je da budu i benak i kišlak uknjiženi u knjizi«. (2)

Iz ovog se vidi, da stanovnici sela, kojima su dodijeljeni jajlak i kišlak pašnjaci, nisu u svim slučajevima bili isključivi korisnici tih pašnjaka nego da je u izuzetnim slučajevima mogla na njima pasti stoka stanovnika drugih sela uz plaćanje određene takse.

Ukidanjem spahiskog sistema prestalo je i ubiranje takse za korišćenje ljetnih i zimskih pašnjaka. Ovo potvrđuje i jedan dokumenat Vilajetskog arhiva iz mjeseca maja 1856 godine. U odgovoru na upit travničkog mutesarifluka Medžliz idare u Jajcu izvještava, pored ostalog, da se od početka tanzimata hajrija ne vrši naplata jajlačke i kišlačke takse (10).

Pravni pojam jajlak i kišlak pašnjaka nije bio u Bosni i Hercegovini, za cijelo vrijeme otomanske uprave, u potpunosti raščišćen tako da su oni u praksi često puta miješani i tretirani sa merama i otlak pašnjacima, već prema tome, da li su bili prostorno bliži prvoj ili drugoj kategoriji pašnjaka.

Miriski pašnjaci su bili oni koji su se nalazili, kao i svako mirisko zemljište, u privatnom posjedu, Miriska zemljišta ili mirija, koja su prije pripadala kategoriji erazi memlekat zemljišta, sačinjavale su oranice, livade, pašnjaci te manje površine šuma u obliku ograđenih lugova i zabrana. Ta zemljišta su se nalazila prije u sastavu timara i zeameta i ustupana su na obrađivanje i korišćenje pojedincima. Miriske pašnjake, kao sastavne dijelove čifluka, mogli su koristiti samo njihovi posjednici (čifluk sahibije) odnosno njihovi kmetovi, a ostali samo onda ako su platili posjedniku pašarinu.

U pogledu čiflučkih pašnjaka i njihovog korišćenja u kombinaciji sa seoskim merama postupalo se posebno. Ako je neki čifluk pored seoske mere imao svoju meru, koja mu je odavnina kao takva dodijeljena, onda se takva mera tretirala kao erazi mirisko zemljište, a ne kao erazi metručko. U Ramazanskom zakonu se u vezi s time određuje da na merama, koje su izlučene isključivo za pojedine čifluke, može pasti svoju stoku samo posjednik (mutesarif) odnosno čifluka koji je plaćao za takvo zemljište desetini odgovarajući doprinos, koji se nazivao idžare i zemin, dok stoka sa susjednih čifluka, u granicama istog sela, nije imala pravo pašе na meri dotičnog čifluka. Međutim, stoka sa čifluka koji je imao svoju meru, mogla je vršiti pašu na seoskoj meri. U pogledu opsega pašе važilo je pravilo da stoka jednog čifluka i pored toga što on ima svoju meru, može pasti na seoskoj meri u onolikom broju, koliko je taj čifluk odavnina pasao stoke na toj seoskoj meri, »jer se ono što je kadim ima u svom kidemu ostaviti«. Ako bi se, međutim, gospodar takvog čifluka počeo baviti spekulacijom i u vezi s tim nabavljao i puštao na seosku meru više stoke nego što bi to odgovaralo normalnom stanju, onda su stanovnici sela imali pravo, da mu spriječe korišćenje seoske mere.

Kod šumske paše razlikovala se paša u šumama, koje su pripadale kategoriji metručkog zemljišta a koje su bile kao baltalici (općinske šume) određene za podmirivanje potreba u drvetu stanovnicima pojedinih sela i gradova i paša u slobodnim (džibol i mubah) šumama, koje su pripadale kategoriji mevat zemljišta. U baltalik šumama imali su pravo besplatne paše samo stanovnici onih sela ili gradova, kojima su te šume dodijeljene za drvarenje dok je pašu u slobodnim (džibol i mubah) šumama mogao da koristi svako bez obzira na mjesto stanovanja i broj stoke. Pravo besplatnog korišćenja paše u slobodnim šumama, koje su bile u sastavu pustog (mevat) zemljišta, temeljilo se na pravnom shvatanju mevat zemljišta, koje se smatralo kao ničije i svačije (res nullius) i na pravnom tumačenju korišćenja slobodnih stvari. Prema odredbama i tumačenjima Otomanskog građanskog zakona,⁽¹¹⁾ koji govori o tzv. slobodnim stvarima i načinu njihovog prisvajanja, trava na mevat zemljištu tretirana je kao slobodna (mubah) stvar, koju može svako kao slobodnu prisvojiti. Takva trava, koja je sama od sebe nikla, smatrana je vlasništvom onoga, koji ju je pokosio, požnjeo i sabrao (čl. 1234, 1242, 1252). U pogledu korišćenja paše na mevat zemljištima, a time i u slobodnim (džibol i mubah) šumama, otomanski građanski zakon određuje da trave, koje su nikle same od sebe na zemljištu koje nikom ne pripada, može svako svojom stokom popasti i od njih koliko hoće za sebe uzeti (čl. 1256). U čl. 1254 spomenutog zakona izričito se naglašava da niko ne može nekog drugog sprečavati da uzme i prisvoji slobodne (mubah) stvari, ali se ipak to pravo ograničava odredbom da svako može koristiti slobodne (mubah) stvari pod uslovom da time ne nanosi drugome štetu. (Čl. 1254 i 1255).

Iz izloženog proizlazi da su u Bosni i Hercegovini za vrijeme otomanske uprave, izuzimajući miriske (čiftluke) pašnjake, sve ostale kategorije pašnjaka (mere, jajlak, kišlak i otlak pašnjaci) — uključujući tu seoske i gradske šume (baltalik) i slobodne (džibol i mubah) šume, smatrane javnim dobrom i da je pravo korišćenja paše na tim objektima bilo javnopravnog karaktera.

Otomanska centralna vlada, shvaćajući značaj šume u narodnoj privredi i uviđajući da će one, u eri sve bržeg razvoja kapitalizma u drugim evropskim državama, početi ubrzo i u otomanskoj državi da predstavljaju objekte prometne vrijednosti, počela je od polovine XIX vijeka da u njih jače zahvaća i postavlja neke određenije okvire, u kojima su se mogle nazrijevati konture i temelji prve šumarske politike u Bosni i Hercegovini. U uslovima tadašnjih ekonomskih i društvenih prilika nije se ni mogao očekivati neki nagli skok u pogledu naprednijeg načina gospodarenja ili bar boljeg postupanja sa šumama, niti neki vidniji preokret u shvatanju i odnosu prema šumi kako stanovništva tako i tadašnjeg državnog upravnog aparata. Ipak su se osjetile izvjesne promjene, koje su u tom pogledu predstavljale napredak.

Javnopravni značaj šuma omogućivao je i ovlašćivao državu da i pravo paše u njima svodi u granice, koje najbolje odgovaraju javnim interesima, opštim koristima i potrebama cijelog stanovništva i od države zahtijevao da ne dopusti da to pravo pređe granice i da na taj način dovede u pitanje opšte i javne interese.

Da se otomanska država, kao čuvar opšteg i javnog interesa, služila tim pravom i da je pravo paše svodila u granice opštih i javnih interesa, pokazuje postepeno i sistematsko ograničavanje tog prava. Prvo ograničenje je došlo u Otomanskom građanskom zakonu i Ramazanskom zakonu, koji određuju da se u baltalicima i džibol i mubah šumama ne može niko služiti i koristiti na način da drugome nanosi štetu. Daljni krupan korak u tom pogledu učinjen je kada je otomanska uprava, jedanaest godina poslije stupanja na snagu Ramazanskog zakona, donijela 11 ševala 1286 (1869) Zakon o šumama, koji je poznat pod imenom Omer pašin ili Ševalski zakon. Prema odredbama toga Zakona sve šume u otomanskoj državi razvrstane su u četiri kategorije i to: državne, opštinske, vakufske i privatne. Taj zakon je, prema tome, ukinuo kategoriju mevat zemljišta koje je prešlo u kategoriju državnog (erazi miriskog) zemljišta, a s njime i slobodne (džibol i mubah) šume koje su proglašene državnim. Ostale tri kategorije šuma, koje je Ševalski zakon ustanovio, odnosno priznao, a to su bile opštinske šume (baltalik), vakufske i privatne šume, privremeno su uključene u državne šume, odnosno stavljene pod državnu upravu dok se ne provede izlučivanje svih državnih šuma. Ove posljednje je u smislu propisa spomenutog Zakona o šumama, trebalo poslije izlučivanja ograničiti i njihovu graničnu liniju u prirodi vidljivo označiti, a nakon toga pristupiti definitivnom isključivanju ostalih šuma, privremeno stavljenih pod državnu upravu.

Omer-pašin zakon o šumama učinio je još krupniji korak naprijed. On je ograničio tadašnje pravo paše u šumama i po sadržaju i po obimu i po načinu izvršenja toga prava. On je, usvajajući odredbe Ramazanskog zakona, odredio da stanovnici pojedinih sela i gradova, uz isključenje stanovnika drugih opština, imaju pravo korišćenja svojih baltalika, kako u pogledu drvarenja tako i u pogledu paše. Pošto su, međutim, baltalici, koji su pripadali selima i gradovima, bili u smislu odredaba toga zakona privremeno priključeni u državne šume i stavljeni pod državnu upravu dok se ne provede izlučivanje i ograničavanje svih državnih šuma, to je prikično tom odredbom Zakona o šumama oduzeto pravo besplatnog pašarenja gradskom stanovništvu.

Omer pašin zakon o šumama priznao je pravo paše stoke u bivšim slobodnim (džibol i mubah) šumama, koje su tim zakonom proglašene državnim. Dok se dotada pravo besplatnog korišćenja paše u slobodnim šumama odnosilo kako na stanovnike sela, tako i na stanovnike gradova, dotle je Omer pašin zakon o šumama ograničio to pravo isključivo na seosko stanovništvo, s tim što će način i predjele za pašu određivati državne vlasti. Pravo paše se priznavalo isključivo za vlastitu stoku. Stanovnici sela, u čijem se rejonu nalazila državna šuma u kojoj je pasla stoka toga sela, nisu plaćali nikakvu taksu za pašu svoje stoke, bez obzira da li se radilo o krupnoj ili sitnoj stoci. Prema odredbama spomenutog zakona, seoske starješine su bili dužni da svake godine sastavljaju i predlažu šumskoj upravi iskaze o broju i vrsti stoke koju seoski stanovnici namjeravaju tjerati na pašu u državne šume. Nakon toga su šumske uprave trebale da odrede trajanje paše tj. kako dugo se smije stoka zadržavati u državnim šumama na paši, kao i druge modalitete i uslove po kojima je paša u državnim šumama bila dopuštena. Svako selo je bilo dužno postaviti pastira (čobana) koji je bio

dužan da vodi računa o tome da stoka prilikom paše ne prekoračuje određene granice šumskih ispasišta. Stranci i trgovci stokom mogli su vršiti pašu svoje stoke u državnim šumama samo na osnovu posebne dozvole koju im je izdavala šumska uprava uz prethodnu uplatu pašarinske takse. Za pašu njihove stoke izlučivani su u šumama posebni predjeli.(12)

Prema propisima sadržanim u »Instrukciji za provincije, u kojima šume još nisu bile uzete pod redovnu državnu upravu«, a koja je stupila na snagu 17. ševala 1292 (1875), bila je zabranjena svaka paša u toku zimskog perioda u liščarskim šumama ispod 15 godina starosti.(13) Ova je odredba bila u suprotnosti sa odredbama Omer pašinog zakona iz 1869, koji takva ograničenja paše nije predviđao.

U pogledu sankcija protiv izvršilaca prekršaja, koji su se odnosili na šumsku pašu, u prvom redu na nedozvoljeno pašarenje, Omer pašin zakon o šumama predviđao je kaznu, koja je iznosila za svako grlo stoke 1 pijaster. Pored toga je vlasnik stoke bio dužan da plati oštetu za počinjenu štetu, čija visina nije mogla biti manja od zakonom predviđene kazne. Budući da je u smislu odredaba Omer pašinog zakona o šumama svako selo bilo dužno postaviti posebnog pastira, koji je trebao paziti da stoka ne prelazi granice za pašu određenih predjela, ta se kazna izričala okrivljenom pastiru. Ukoliko je stoka zatečena u nedozvoljenoj, odnosno bespravnoj, paši bila bez pastira, ona se trebala zaplijeniti i predati seoskom starješini. Ako vlasnik stoke nije bio voljan položiti odgovarajuću oštetu seoskom starješini, onda se od zaplijenjene stoke izlučivao određeni broj grla i prodavao, a od prodaje dobiveni novac uručivao državnoj blagajni. Ako je broj zaplijenjene stoke bio manji od 20 grla, onda se trebalo izlučiti jedno grlo, od 21—40 dva, od 41—60 tri grla itd.(12)

Za pašu stoke, koju su stočari izgonili za vrijeme ljetne sezone na visoke planinske pašnjake, važili su posebni propisi. Za ovu vrstu ispaše naplaćivana je od vlasnika stoke posebna pašarinska taksa. Iz jednog dokumenta Vilajetskog arhiva iz 1877 vidi se da je zamjenik šumarskog inspektora travničkog mutesarifluka tražio izvještaj o naplaćenju taksi za ispašu na planinskim pašnjacima u kazama (srezovima) Donji Vakuf, Glamoč, Duvno i Livno, i da je u to vrijeme za ispašu krupne stoke na Vlašić planini naplaćivana pašarinska taksa u iznosu od 4 groša po 1 grlu.(14)

Prava i korišćenja paše dalmatinskih stočara na bosansko-hercegovačkom području

Posebno poglavlje u istoriji našeg šumarstva predstavljaju dalmatinski stočari i izgon njihove stoke na planinske pašnjake Bosne i Hercegovine.

Prostrani pašnjaci bosansko-hercegovačkih planinskih masiva, koji se prostiru od sjevero-zapada prema jugo-istoku, korišćeni su od najstarijih vremena za ljetnu pašu stoke ne samo bosanskih, nego i susjednih dalmatinskih stanovnika. Dalmatinski stočari, još i prije dolaska Turaka u naše krajeve, izgonili su preko ljeta svoju stoku na planinske pašnjake zapadne Bosne, a oni iz južnog dalmatinskog primorja na planine istočne

Hercegovine. Dogon stoke i sezonsko korišćenje bosansko-hercegovačkih pašnjaka nastavili su stočari jadranskog primorja i poslije pada Bosne i Hercegovine u turske ruke. Znan dio teritorija Dalmacije bio je dugo vremena pod turskom vlasti. Okupirani dio Dalmacije nalazio se kroz cijelo vrijeme turske okupacije u jednoj političko-upravnoj jedinici sa bosansko-hercegovačkim teritorijem.

Na osnovu Požarevačkog ugovora o miru sklopljenog s Turcima 1718, povučena je granična linija između tadašnje Mletačke Republike i Turske Carevine. Ta linija je ostala sve do danas granica između Dalmacije i Bosne i Hercegovine.

Nakon postavljanja granične linije, ostao je na području Bosne i Hercegovine znatan dio površine obradivog zemljišta koji je pripadao stanovnicima onih sela, koja su pri razgraničenju ostala u granicama Mletačke Republike odnosno Dalmacije, kao i znatan dio obližnjih šuma i pašnjaka koje su ta sela dotada koristila. Na bosanskom i hercegovačkom području ostali su pored toga svi visoki planinski pašnjaci, na koje su odavnina Dalmatinci, iz najvećeg broja srezova, izgonili preko ljeta svoju stoku na ispasište.

Nakon Požarevačkog mira stanovnici Dalmacije nastavili su i dalje da se koriste pašom na području Bosne i Hercegovine. To se korišćenje odnosilo na svakodnevnu pašu stoke pojedinih dalmatinskih opština na obližnjim pograničnim pašnjacima i na sezonsku pašu stoke pojedinih dalmatinskih srezova, na planinskim pašnjacima unutar teritorije Bosne i Hercegovine.

Pogranične dalmatinske opštine ili pojedini vlasnici stoke zaključivali su usmene sporazume ili pismene ugovore s bosanskim spahijama, na osnovu kojih su na području njihovih spahiluka vršili svakodnevnu pašu svoje stoke i za to plaćali spahijama posebnu taksu, bilo u novcu, bilo u naturi. Ovakvih graničnih opština, čiji su stanovnici obavljali svakodnevnu pašu stoke na turskoj teritoriji, bilo je u prvoj polovini prošlog vijeka u dubrovačkom okrugu dvadeset i jedna, a u splitskom okrugu četrdeset i tri; dok za kotorski i zaderski okrug nemamo podataka.

Analogno je postupano i sa korišćenjem sezonske pašne na planinskim pašnjacima. Za ove posljednje iznosila je visina takse 5—10 krajcara za svako grlo krupne stoke (goveda, konja i magaraca), a $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ krajcara za svako grlo sitne stoke (ovaca i koza). Tokom vremena pašarinska taksa se sve više povećavala, tako, da je koncem prve polovine XIX vijeka iznosila u najviše slučajeva za goveda i konje 40 krajcara, za ovce i koze po 3 krajcara po jednom grlu, a u nekim slučajevima, odnosno predjelima i više. Telad, ždrebad, janjad i jarad, ispod jedne godine starosti, nisu uzimana u obzir pri naplati pašarinske takse. Za gradnju koliba na planinskim pašnjacima, za dozvolu nošenja oružja u cilju zaštite od divlje zvjeradi i razbojnika i za izvoz proizvedenog sira i kajmaka u Dalmaciju, plaćala se posebna taksa. Vlasnici stoke koji su prelazili granicu i dolazili u Bosnu da se obavijeste o svojim pastirima, da se upoznaju sa stanjem svoje stoke, da donesu pastirima živežne namirnice i stoci so, plaćali su prilikom prelaza granice posebnu taksu od 20 krajcara. Oni su tom prilikom dobijali posebnu objavu (teskeru), koja ih je trebala da štiti od nepravde. Takva objava važila je samo za jedan carinski sektor. Kada je spahija ili zakupac pašarinske takse dolazio na

planinu da kontroliše i broji stoku, odnosno utjeruje taksu, on je bio skupa sa cijelom svojom pratnjom i pandurima na trošku vlasnika stoke. Relativno visoke pašarinske takse i drugi troškovi oko izгона stoke na bosansko-hercegovačke planine s jedne strane a nesigurnost i šikanacije, sa kojim su se dalmatinski stočari susretali na svakom koraku u Bosni i Hercegovini kao tuđoj zemlji s druge strane, uticali su nepovoljno na stanje stočarske grane privrede u Dalmaciji, tako da se stočni fond tokom vremena sve više smanjivao. Koliki je opseg zauzimala sezonska paša dalmatinske stoke na planinama Bosne i Hercegovine i koliki je značaj ona imala za privredu Dalmacije, najbolje ilustruju podaci sadržani u jednom opsežnom izvještaju Carsko-kraljevskog namjesništva u Zadru, koji je polovinom juna 1853 upućen Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beču, a čija se kopija nalazi u Arhivi austriskog generalnog konzulata u Sarajevu.(15) Iz toga dokumenta se, pored navedenog, vidi da je broj stoke, koja je prije 1850 istjerivana na bosanske planinske pašnjake u toku ljetne sezone, iznosio:

Okrug	Broj stoke	
	goveda	ovaca i koza
Kotor	100	4.000
Dubrovnik	1.100	10.000
Split	8.000	80.000
Zadar	6.000	100.000
Ukupno:	15.200	194.000

Poslije oružane intervencije Omer paše Latasa (1850—1851), koji je slomio otpor bosanskih feudalaca, dalmatinskim stočarima je uskraćeno pašarenje na području Bosne i Hercegovine. Austrija je preduzela energičnu akciju, putem svojih diplomatskih pretstavništava, da se povuče odluka o zabrani korišćenja paše dalmatinskom stanovništvu po bosansko-hercegovačkim šumama i pašnjacima, pozivajući se pri tome na odavnina uobičajenu praksu i stečena prava dalmatinskog stanovništva. Carigradska Porta i Vilajetska vlada u Sarajevu, nisu priznavali sporazume koje su dalmatinski stočari sklapali sa pojedinim feudalcima, a dosljedno tome niti bilo kakva prava koja su se bazirala na starinskim običajima i stečenostima. Svi pokušaji, da se pitanje dalmatinske paše na području Bosne i Hercegovine riješi putem pregovora između austrijske i otomanske vlade, ostali su bez uspjeha. To pitanje je riješila Austro-Ugarska Monarhija tek poslije okupacije Bosne i Hercegovine, kada je 1884 sporazumno sa Ministarstvom unutrašnjih poslova i Zajedničkim ministarstvom finansija za Bosnu i Hercegovinu došlo do izlučivanja pojedinih planinskih pašnjaka, koji su, uz posebni režim i ograničenja postavljena od Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, prepušteni na sezonsko korišćenje dalmatinskim stočarima.(16)

Žirenje svinja

Za vrijeme otomanske uprave u Bosni je bilo prilično razvijeno svinjogojstvo. Naročito su bili bogati svinjama zvrnički, banjalučki i bihački sandžak, koji su obilovali hrastovim šumama.

Austriski generalni konzul u Sarajevu u svom izvještaju, koji je poslao u junu 1851 Ministru trgovine u Beču, piše, pored ostalog, o razvijenom svinjogojstvu, ističući naročito tešanjski, derventska i banjalučki kadiluk i tzv. Tursku Hrvatsku. On pri tome naglašava, da se uzgajanjem svinja bave isključivo hrišćani, ali da ih turski posjednici u tome ne ometaju, jer od te grane privrede vuku znatne koristi.(17)

U bosanskim kanun-namama ne nalazimo nikakvih odredaba i propisa o žirovini, niti o ubiranju taksa za žirenje svinja u hrastovim i bukovim šumama. U sremskoj kanun-nami iz 1589 spominje se žirovina svinja i, pored ostalog, konstatuje i određuje sljedeće: »U nekim gorama gdje je žirovina (resmi bellut, pilit) upisana od svinja koje se hrane žirom tih gora i noćivaju u gori, uzimala se na svaku svinju po jedna akča pod imenom »žirovina«, a pod nazivom »dažbina na tor« (resmi agil) od svakog krda uzimano je po šest akči. Ali od svinja, koje su mlađe od 6 mjeseci i od prasadi, kao i od onih svinja koje preko dana jedu žir, a uveče dolaze ponovo u selo i noće, jer su im sela blizu pomenutim gorama od takvih se nije ništa uzimalo, pa neka se opet ne uzima«.(18) Šerić(19) navodi, da se prema nekim dokumentima Vilajetskog arhiva iz druge polovine XIX vijeka i u Bosni naplaćivala žirovina za svinje. Skarić(22) veli, da su u sjevernoj Bosni, gdje ima mnogo hrastovih šuma, hrišćani držali svinje i davali za njih neki danak. Roskiewicz(26) navodi, da je u Bosni postojala taksa za žirovinu svinja, koja nije bila fiksna. Te navode potvrđuje jedan zaključak Vilajetskog vijeća (idare medžlis) u Sarajevu iz mjeseca jula 1870, koji je dostavljen upravnicima (mutesarifima) sandžaka. U tom zaključku određuje se pored ostalog: »zaključeno je da se od krmaka, koji se hrane u torovima, uzima od svakog, koje je u vrijeme brojenja godinu navršilo, po 3 groša, a od onijeh, koji se poslije Mitrovađne gone u šumu, uzima se žirovina po 1 groš, kako velikijeh tako i malijeh ———«.(21)

Porez na stoku

Za vrijeme otomanske uprave plaćao se porez na ovce, koze i svinje. Za goveda i konje direktan porez se nije uzimao. Prema Skariću(22) porez na krupnu stoku nije bio uobičajen iz razloga, što su goveda tretirana kao seljački inventar koji je služio za obrađivanje zemlje, za koju se plaćala desetina odnosno harač. Konji su služili isključivo za prenos robe, a država je od robnih i drugih tovara ubirala posebne takse, tako, da je indirektnim putem ubiran porez na konje koji su korišćeni za transport robe. Iz kanun name sultana Sulejmana Velikog — Zakonodavca(9) vidi se, da je porez na ovce i svinje, koje se gone na pašu, iznosio $\frac{1}{2}$ akče, a na svinje, koje se goje radi klanja, 1 akča po grlu. Porez se ubirao na osnovu prebrojavanja stoke. Prebrojavanje je obuhvaćalo i janjad, jarad i prasad, ali se za njih nije naplaćivao porez. Šerić(19) navodi, da se porez na sitnu stoku tokom vremena mijenjao

i u vezi sa padanjem vrijednosti turskog novca sve više povećavao. Dok je napr. početkom XIX vijeka iznosio samo nekoliko para, pri kraju otomanske uprave u Bosni kretao se od 1¹/₂ do 2 groša po grlu. Prema Skariću (22) direktni porez na sitnu stoku, koji se zvao »agnam«, iznosio je u prvim decenijama XIX vijeka 4—5 para od svake glave. Iz izvještaja austriskog generalnog konzula u Sarajevu dr. Teodorovića (23), iznosio je porez na ovce i koze u 1874 godini 2 pijastera (groša), a na svinje 4 pijastera po jednom grlu.

Sabiranje, odnosno naplaćivanje poreza na stoku, vršeno je putem zakupa. Taj zakup se redovito odnosio na pojedine okruge (sandžake). Zakupnici poreza na stoku u pojedinim okruzima ustupali su pobiranje toga poreza za pojedine srezove (kaze) u podzakup. Zakupci, odnosno podzakupci, bili su najvećim dijelom muslimani, ali je bilo među njima i hrišćana. (19) Prebrojavanje koza i ovaca obavljalo se u proljeće, a svinja u jesen svake godine. Poslije brojanja i popisa, zakupnici su naplaćivali porez i vlasnicima stoke izdavali potvrde (teskere). Zbog slabe organizacije turske uprave i njene administrativne službe s jedne strane, a opšte poznate podmitljivosti organa vlasti, počevši od najvećih državnih funkcionera do najnižih službenika s druge strane, zloupotrebe kod popisivanja stoke, izdavanja u zakup, pobiranja poreza na stoku i naplaćivanja toga poreza, bile su vrlo česte. U vezi tužbi protiv zakupnika da naplaćuju taksu (porez) na stoku pri kupovanju i prodaji kao i da naplaćuju taksu za janjad, jarad i prasad i ispod jedne godine starosti, donijelo je Vilajetsko vijeće (idare medžliz) u junu 1870 zaključak koji je dostavljen svim mutesarifima sandžaka i oštampan u službenom listu »Bosna«. U njemu se pored ostalog određuje, da se Zakon o taksama za ovce, koze i svinje, o desetini, o taksama pri prodaji i klanju stoke i o kantariji objavi od strane vlasti kako narodu tako i zakupnicima »onako kako će savršeno razumjeti i da se pazi, da se nikakav ovijem zakonima protivan postupak nedogodi, a u slučaju, da bi se takav dogodio da u kom sandžaku ili kadiluku koji zastupnik protiv ovijeh zakona što učinio i to smatralo kao rezultat nepažnje dotičnog činovnika da se takav odmah odпусти, a osim toga ima se uzeti pod odgovornost za krivicu zbog dopuštanja, da se carski zakoni zloupotrebjavaju« (21). Početkom 1871 objavljena su u službenom listu Vilajetske vlade uputstva u pogledu prebrojavanja stoke radi naplate poreza. U tim se upustvima, pored ostalog, naglašava da popis stoke počinje početkom marta i traje do kraja aprila mjeseca svake godine. Taj popis su mogli vršiti isključivo službenici postavljeni od Vilajetske vlade. Oni su bili dužni da, prilikom popisa stoke, sačine tri zapisnika, od kojih je jedan ostajao u selu, drugi se predavao srezu (kazi, kadiluku), a treći je dostavljen Vilajetskoj vladi. Za sakrivenu stoku, koja bi se našla prilikom popisa, naplaćivao se dvostruki poreski iznos, od čega je pripadalo onome koji je pronašao i pokazao skrivenu stoku $\frac{1}{5}$ (20%). Od ove nagrade bili su izuzeti državni službenici, dakle i oni, koji su vršili popis (24). O prikrivanju pravog stanja stoke, u cilju izbjegavanja plaćanja poreza, postoji priličan broj dokumenata koji pokazuju da je seosko stanovništvo u tome bilo konsekventno i da su popis stoke i naplata poreza na sitnu stoku pretstavljali turskim vlastima ozbiljan problem. Šerić (21) spominje tri dokumenta iz Vilajetskog arhiva koji se odnose na prikrivanje brojnog stanja

stoke. U jednom dokumentu iz 1875 (359/75) Vilajetska vlada traži od sandžackog mutesarifluka u Travniku, da se ponovno ispita brojno stanje ovaca u travničkom sandžaku, jer je prilikom popisa stoke u 1875 bilo 93.966 grla ovaca manje od prošle godine. Pretpostavljalo se da je tome uzrok prikrivanje stoke prilikom izvršenja popisa. Iz drugog dokumenta, koji potiče iz iste godine (256/75), vidi se, da je Vilajetska vlada dostavila rogatičkom kajmakamatu objašnjenje da se mogu kazniti seoski muhtari i knezovi, kao i članovi seoskih ihtijar medžliza (vijeće staraca), po dvije do pet srebrenih medžidija, ako se utvrdi da su prikrivali pravo brojno stanje stoke prilikom prebrojavanja i određivanja poreza na ovce. Iz trećeg dokumenta iz 1877 (402/77) vidi se, da je naređenje o naplati dvostruke takse od onih koji prikrivaju pravo stanje ovaca uslijedilo od carigradske vlade.

Iz statističkih podataka otomanske uprave, koji se odnose na 1286 (1870/71) godinu, vidi se da su ukupni prihodi od poreza na ovce i koze iznosili 2,562.306, a na svinje 1,091.723 pijastera. Iz tabelarnog prikaza II vidi se visina ovih prihoda, ubranih u pojedinim sandžacima, kao i procentualno učešće pojedinih sandžaka, u odnosu na ukupne prihode od poreza na sitnu stoku.(25)

Vilajet: Bosna (bez sandžaka novopazarskog)

Tabela II

Sandžak	Prihodi od poreza na sitnu stoku u pijasterima			
	Ovce i koze	%	Svinje	%
Sarajevo	271.676	10,6	5.842	0,5
Zvornik	335.974	13,1	402.863	36,9
Banjaluka	513.616	20,0	579.500	53,1
Bihać	246.135	9,6	89.825	8,2
Travnik	609.184	23,8	13.693	1,3
Hercegovina	585.721	22,9	—	—
Ukupno	2,562.306	100%	1,091.723	100%

Ovi nam podaci mogu poslužiti kao prikladan materijal za upoređenje sa statističkim podacima brojnog stanja stoke, kao i za analizu stočnog fonda pri kraju otomanske vladavine u Bosni i Hercegovini.

Stočni fond

Podaci o brojnom stanju stoke u Bosni i Hercegovini, za vrijeme otomanske uprave, koji su do danas objavljivani, vrlo su oskudni, nepotpuni i nepouzdana. Prema Roskiewicz-u (26) bilo je oko 1867 na području Bosne i Hercegovine približno 1,000.000 krupne rogate stoke, 246.000 konja, magaraca, mazgi i mula, 3,700.000 koza i ovaca i 300.000 svinja. Dimitz (16) izražava sumnju da se ti podaci o brojnom stanju stoke ne odnose samo na Bosnu i Hercegovinu u užem smislu, nego i na novopazarski sandžak koji je, u ono vrijeme, bio sastavni dio vilajeta bosanskog. Prema Pelagiću (27) brojno stanje stoke u Bosni i Herce-

govini iznosilo je na osnovu zvaničnog popisa iz 1873 godine 165.700 konja, oko 1.000 magaraca i mula, 500.000 goveda, oko 2.000 bivola, 1;314.950 ovaca, 568.750 koza i 196.760 svinja. Šerić (19) navodi tri izvještaja, koje je Vilajetska uprava uputila 1875 godine Ministarstvu finansija u Carigrad, a iz kojih se vidi da je u to vrijeme bilo u sarajevskom sandžaku 224.058, u travničkom 424.253, u zvorničkom 247.599, u bihaćkom 264.318 ili ukupno u sva četiri sandžaka 1,160.228 ovaca. (Za banjalučki i hercegovački sandžak nedostaju podaci).

Prema izvještaju austro-ugarskog konzula u Sarajevu dr. Teodorovića, koji je objavio Bogičević (23), brojno stanje stoke u Bosni i Hercegovini bilo je pred ustanak 1875 godine kako je to prikazano u tabeli III.

Tabela III

Sandžak	Goveda	Konja	Ovaca	Koza	Svinja
Sarajevo	56.887	15.543	179.687	133.200	1.506
Zvornik	134.356	19.288	209.463	112.421	53.815
Banjalučka	126.172	24.389	249.764	115.824	80.276
Bihać	67.049	16.780	274.859	93.655	19.371
Travnik	51.634	12.213	535.455	180.714	4.028
Hercegovina	46.289	9.934	290.302	237.840	2.398
Ukupno	482.387	98.147	1,739.538	875.654	161.384

U arhivi Austriskog generalnog konzulata u Sarajevu nalaze se statistički podaci otomanske uprave iz 1870/71 godine. (25) Ti podaci, koji se odnose na brojno stanje kuća i muškog stanovništva, stočni fond, prihode od poreza na stoku, poljoprivrednu proizvodnju itd., od značaja su ne samo po tome što nam cifarski daju brojno stanje stoke u Bosni i Hercegovini u to vrijeme, nego još više zbog toga što su razbijeni po pojedinim sandžacima (okruzima) i kazama (srezovima) i što je brojno stanje pojedinih vrsta stoke izdiferencirano na pol i starost (ždrepci, kobile, uštrojeni konji i ždrebad, volovi, krave, telad, ovnovi, ovce, janjad, jarci, koze, jarad itd. Ti nam podaci daju pogodan materijal za analizu stočnog fonda u Bosni i Hercegovini, kome su, za njegovo održavanje i razvoj, služili kao primarna i glavna baza šume i šumski pašnjaci. Obzirom na izloženo kao i činjenicu, da ovi statistički podaci nisu do danas, koliko nam je poznato, nigdje objavljeni, smatramo da ih je potrebno bar u skraćenom obimu iznijeti. Prema tim podacima, stanje stočnog fonda u Bosni i Hercegovini početkom sedamdesetih godina prošlog vijeka izgledalo je po pojedinim sandžacima (okruzima), kazama (srezovima) i Vilajetu bosanskom (bez novopazarskog sandžaka) onako kako je to prikazano u tabelama IV—X.

Upada u oči da se statistički podaci o brojnom stanju stoke međusobno znatno razlikuju po vrstama stoke u cjelini i po pojedinim sandžacima (okruzima). Činjenica je, međutim, da veličina stočnog fonda niti po jednom popisu nije odgovarala stvarnosti. Broj stoke u Bosni i Hercegovini bio je svakako veći, nego što je prikazivano po zvaničnim

Sandžak sarajevski

Tabela IV

Brojno stanje

Kaza (srez)	Goveda	Konja	Ovaca	Koza	Svinja
Sarajevo	8.384	3.326	13.691	11.118	—
Fojnica	8.137	1.609	16.734	8.630	424
Visoko	12.054	2.795	18.054	12.295	127
Celebi Pazar (Rogatica)	9.120	2.891	37.012	18.987	—
Višegrad	3.725	791	20.200	7.300	250
Čajniče	3.094	486	11.745	7.186	9
Kladanj	4.145	770	5.855	2.800	350
Ukupno:	48.659	12.668	123.291	68.316	1.160

Sandžak zbornički:

Tabela V

Brojno stanje

Kaza (srez)	Goveda	Konja	Ovaca	Koza	Svinja
Tuzla	21.630	4.036	7.626	6.916	2.749
Gradačac	18.073	6.087	13.850	3.919	20.909
Brčko	14.330	3.678	16.065	6.443	17.761
Bjeljina	25.291	7.259	27.450	13.480	21.120
Zvornik	15.339	1.140	13.360	13.500	15.000
Srebrenica	13.228	2.971	36.551	12.652	3.019
Birča (Vlasenica)	12.338	2.387	25.639	12.479	4.731
Maglaj	8.807	1.633	11.735	7.160	5.122
Ukupno:	129.036	29.191	152.276	76.549	90.411

Sandžak banjalučki:

Tabela VI

Brojno stanje

Kaza (srez)	Goveda	Konja	Ovaca	Koza	Svinja
Banjalučka	44.062	14.117	105.474	32.141	39.251
Gradiška	14.340	3.296	9.993	5.487	9.000
Derвента	26.740	3.727	26.829	12.931	18.931
Tešanj	18.445	3.822	43.139	22.900	11.291
Žepče	22.365	3.208	22.341	11.771	17.391
Ukupno:	125.952	28.170	207.230	85.230	95.864

Sandžak bihaćki:

Tabela VII

Brojno stanje

Kaza (srez)	Goveda	Konja	Ovaca	Koza	Svinja
Bihać	3.174	1.141	5.366	2.225	145
Prijedor	12.862	2.435	15.767	6.204	3.917
Ključ	9.960	3.056	36.956	15.571	1.019
Kostajnica	10.464	2.565	19.771	10.571	10.425
Majdan	8.923	2.356	31.659	12.241	914
Krupa	12.014	3.031	25.727	5.910	217
Ostrožac	5.528	1.936	9.971	1.215	182
Ukupno:	62.930	16.520	145.215	53.937	16.819

Sandžak travnički:

Tabela VIII

Brojno stanje

Kaza (srez)	Goveda	Konja	Ovaca	Koza	Svinja
Travnik	8.930	2.371	17.601	11.177	338
Jajce	15.993	3.985	48.183	19.307	796
Duvno	10.068	3.227	37.410	8.422	36
Livno	8.759	2.077	125.500	24.300	671
Glamoč	3.489	1.891	40.856	9.549	—
Ukupno:	47.239	13.551	269.550	72.755	1.841

Sandžak hercegovački:

Tabela IX

Brojno stanje

Kaza (srez)	Goveda	Konja	Ovaca	Koza	Svinja
Mostar	2.929	2.258	15.071	11.360	73
Ljubuški	5.743	946	23.000	18.400	3.200
Stolac	1.958	817	10.848	8.397	196
Trebinje	6.744	1.225	33.630	46.991	4.150
Foča	6.924	1.245	14.670	6.874	—
Konjica	4.357	916	12.476	12.083	—
Nevesinje	2.670	538	28.971	6.881	—
Gacko	1.668	254	10.689	8.264	—
Bileća	4.102	629	31.129	22.532	98
Nikšić	1.441	120	10.828	2.218	152
Ukupno:	38.536	8.948	191.312	144.000	7.869

Brojno stanje

Sandžak	Goveda	Konja	Ovaca	Koza	Svinja
Sarajevo	48.659	12.668	123.291	68.316	1.160
Zvornik	129.036	29.191	152.276	76.540	90.411
Banjaluka	125.952	28.170	207.776	85.230	95.864
Bihać	62.930	16.520	145.215	53.937	16.819
Travnik	47.239	13.551	269.550	72.755	1.841
Mostar	38.536	8.948	191.312	144.000	7.869
Ukupno:	452.352	109.048	1,089.420	500.787	213.964

statističkim podacima otomanske uprave. Stanovništvo je prilikom popisivanja redovito prikrivalo brojno stanje stoke — negdje u većoj, a negdje u manjoj mjeri. P e l a g i ć (27) ističe da je za vrijeme otomanske uprave bilo mnogo više stoke, nego po zvaničnim popisima, jer su begovi i narod prikrivali pravo stanje da plate manje poreza. Š e r i ć (19) citira Kondića, koji navodi da je brojno stanje stoke u Bosni i Hercegovini, neposredno poslije okupacije, bilo mnogo veće, nego što je to prikazano u statističkim podacima austrijske uprave, da su seljaci prilikom popisa sakrivali po šumama polovinu svoje stoke, a samo polovinu dali popisati. Serić drži da je kod svih popisa stoke, za vrijeme austro-ugarske okupacije, narod skrivao više od 30% sitne i oko 20% krupne stoke. Isti pisac u vezi s tim veli: »Možemo zamisliti, kako je tek bilo za turskog vremena kada znamo da se plaćao direktan porez od stoke i kada uzmemo u obzir da su turske vlasti u zadnje vrijeme bile slabe i podmitljive«.

Da je stanje stočnog fonda, prikazano u tabelama IV—X, bilo manje od stvarnog stanja, dokaz je u protivrječnosti koja se ispoljava u neslaganju brojnog stanja stoke prema popisu i prihoda od poreza na stoku polučenih za istu godinu sadržanih u tabeli II. Ako od ukupnog broja ovaca, koza i svinja, popisanih u pojedinim sandžacima, odbijemo popisani broj janjadi, jaradi i prasadi, (ti podaci nisu uneseni u tabele radi ograničenosti prostora) pa tako reducirano brojno stanje pomnožimo sa poreskom taksom, koja je u to vrijeme bila propisana za ovu vrstu stoke, dobićemo ukupne prihode od poreza u pojedinim sandžacima. Upoređujući na ovaj način obračunate prihode od poreza na sitnu stoku sa stvarno polučenim prihodima za istu godinu, vidimo da su ovi posljednji kod poreza na ovce i koze u većini sandžaka, a kod poreza na svinje u svim sandžacima znatno veći. To znači, da je naplaćivanje poreza izvršeno na veći broj sitne stoke, nego što je iznosio prema popisu. Ova diferencija dolazi još više do izražaja, kada se uzme u obzir činjenica, da prihodi od poreza na ovce, koze i svinje (tabela II) pretstavljaju naplaćenu zakupninu države od zakupnika i da su zakupnici ovog poreza kod sklapanja ugovora sa državom moralj računati na veće prihode, jer je posve prirodno, da se ne bi ni upuštali u taj posao, ako im on ne bi obezbjeđivao sigurnu dobit.

Bez obzira na činjenicu što je brojno stanje stoke iskazano u popisu iz 1870 bilo niže od stvarnog stanja, iz njega se vidi:

1) da su po broju goveda i konja bili najbogatiji zvrnički i banjalučki sandžak; po broju ovaca travnički, banjalučki i mostarski, po broju koza mostarski i po broju svinja zvrnički i banjalučki sandžak;

2) da su se unutar sarajevskog sandžaka isticali po relativno najvećem broju goveda visočki, rogatički, sarajevski i fojnički kadiluk; po broju konja sarajevski, rogatički i visočki, po broju koza rogatički, visočki i sarajevski kadiluk, dok je broj svinja u svim kadilucima bio minimalan;

3) da je na području sandžaka zvrničkog bilo relativno najviše goveda u bijeljinskom, tuzlanskom i gradačačkom kadiluku; konja u bijeljinskom i gradačačkom; ovaca u srebreničkom, bijeljinskom i vlaseničkom; koza u bijeljinskom, zvrničkom, srebreničkom i vlaseničkom; svinja u bijeljinskom, gradačačkom, brčanskom i zvrničkom kadiluku;

4) da su u sandžaku banjalučkom po broju goveda bili najbogatiji banjalučki i derventski kadiluk, po broju konja banjalučki, po broju ovaca i koza banjalučki i tešanjski, po broju svinja banjalučki, derventski i žepački kadiluk;

5) da je na području bihaćkog sandžaka bilo najviše goveda u prijedorskom, krupskom i kostajničkom kadiluku, konja u krupskom i ključkom, ovaca u ključkom, majdanskom i krupskom, koza u ključkom majdanskome i kostajničkom i svinja u kostajničkom i prijedorskom kadiluku;

6) da su se na području travničkog sandžaka isticali po broju goveda i konja jajački i duvanjski kadiluk, po broju ovaca livanjski, jajački i glamočki, po broju koza livanjski i jajački, dok je broj svinja bio u svim kadilucima srazmjerno vrlo malen;

7) da je na području hercegovačkog sandžaka bilo relativno najviše goveda u fočanskom, trebinjskom i ljubuškom kadiluku, konja i magaraca u mostarskom, ovaca u trebinjskom, bilečkom, i svinja u trebinjskom kadiluku.

Ovo sve potvrđuje da je Bosna i Hercegovina za vrijeme otomanske uprave imala bogat stočni fond, koji se i pored ekstenzivnog uzgoja i povremenih epidemija (goveđa kuga, crni prišt, ovčije boginje itd.) održavao na visini. Uslovi za razvoj stočarstva, sa aspekta prehrane, bili su u pojedinim područjima različiti. Zbog toga je i struktura stočnog fonda bila različita u pojedinim sandžacima i kadilucima. Ravničarski krajevi sa prigorjem sjevernog dijela i planinske visoravni istočnog dijela Bosne, bili su naročito povoljni za uzgoj goveda i konja. Prostrane hrastove šume Posavske Nizije, koje su obilovale žirom, pružale su izvanredno povoljne uslove za uzgoj svinja, čije se brojno stanje još više potenciralo činjenicom da se u tim krajevima preko 30% stanovništva (muslimana) nije uopšte bavilo svinjogojstvom. Bosansko-hercegovačke planine bogate šumama i šumskim pašnjacima pružale su, međutim, idealne uslove za uzgoj sitne stoke (ovaca i koza). Bosna i Hercegovina bila je, u to vrijeme, po stočnom fondu najbogatija zemlja na Balkanu, a po broju sitne stoke i njenom odnosu prema stanovništvu, stajala je, među prvim zemljama u Evropi (28). Istina je, da je bogatstvu stočnog fonda u Bosni i Hercegovini dopriniosio u znatnoj mjeri i feudalni sistem.

koji je postojao za vrijeme otomanske vladavine, jer prihodi od stočarstva nisu ulazili u sastav prirodne rente spahija, odnosno aga i begova, kao feudalnih gospodara, kao što je to bio slučaj sa proizvodima poljoprivrednih kultura. U onom vremenu i prilikama, u kojima je bezbjednost života i imovine bila vrlo ograničena, stoka je predstavljala mobilni inventar koji se u slučaju potrebe mogao lako sačuvati prebacivanjem na sigurnija mjesta — a to su bile prostrane i slabo pristupačne šume i planine, koje su inače služile kao osnovna i glavna krmna baza za prehranu stoke bosansko-hercegovačkih stočara. Troškovi držanja i prehrane stoke bili su u takvim uslovima minimalni, a uzgoj u pravoj mjeri ekstenzivan. Bosna je za vrijeme otomanske vladavine bila zemlja slobodne paše. U toku godine stoka je najvećim dijelom držana na ispašama po šumama i planinskim pašnjacima, a manjim dijelom na obližnjim seoskim pašnjacima, dok je samo za vrijeme najjače zime bila stacionirana u seoskim naseljima. Goveda i konji su smješteni u primitivnim štalama i košarama, a sitna stoka najvećim dijelom u torovima, gdje je pored oskudne hrane bila izvrgnuta vremenskim nepogodama koje su gotovo redovito pratile surovi zimski period. Zbog nedostatka hrane (sijena i slame) zimska prehrana stoke je bila orijentisana znatnim dijelom na brst lišća, pupova i grančica, zbog čega su, pored uobičajenog kresanja i slaganja lisnika s jeseni, u toku zime i ranog proljeća iskresivani čitavi dijelovi obližnjih šuma kako lišćara tako i četinjara. Znatna dio stočara iz planinskih krajeva tjerao je svoju stoku preko zime u južnije krajeve i doline donjih tokova Neretve, Bosne, Vrbasa, Une sve do obala rijeke Save, odakle su se vraćali u proljeće u svoja sela da bi stoku poslije kraćeg zadržavanja ponovo upućivali u planine.

Bogatstvo Bosne i Hercegovine krupnom i sitnom stokom, koju su uzdržavale šume i planinski pašnjaci, imalo je svoga odraza i u eksportu stoke, stočnih sirovina i prerađevina u inostranstvo. Pored žive stoke predmetom izvoza bili su najvećim dijelom sirova koža i vuna, a zatim loj, suho meso, goveđi rogovi, konjski repove itd. Do XVIII vijeka ovaj je izvoz bio orijentisan uglavnom prema Jadranskom Moru, a kasnije i prema sjeveru u austrijske zemlje. Stoka i stočni proizvodi iz srednje i zapadne Bosne izvozili su se najviše preko Livna u Split, Šibenik i Zadar, a iz jugoistočne Bosne i cijele Hercegovine, preko Trebinja u Dubrovnik. Iz dalmatinskih luka i Dubrovnika stoka i stočni proizvodi otpremeni su dalje u Mletke, odnosno Italiju, a kasnije preko Save i suhe granice bihačkog sektora u Hrvatsku i Slavoniju i dalje u ostale provincije Austrije. Sušne godine su redovito uticale na smanjenje stočnog fonda, pa je dolazilo i do intervencija otomanskih vlasti, koje su donosile odluke o zabrani izvoza stoke u inostranstvo. Šerić (19) se u vezi s tim poziva na jedan dokument Vilajetskog arhiva iz 1864, iz koga se vidi, da je usljed velike suše stradalo u Bosni mnogo ovaca i koza i da je Ministarstvo unutrašnjih poslova Carigradske vlade donijelo odluku o zabrani izvoza stoke i o tome obavijestilo, preko Vilajetske uprave, sve sandžačke mutesarifluke i strane konzulate u Bosni i Hercegovini.

Za vrijeme otomanske vladavine u Bosni i Hercegovini, stočarstvo je, i pored svoje ekstenzivnosti, ograničene krmne baze poljoprivrednog sektora, čestih suša i nerodnih godina i povremenih stočnih epidemija,

pretstavljalo važnu i značajnu granu privrede, zahvaljujući u prvom redu, prostranstvu šuma i planinskih pašnjaka, koji su činili glavnu osnovicu i glavni oslonac za njegovo održavanje i razvoj.

Zaključak

Šumarstvo i poljoprivreda bili su u prošlosti, u svim zemljama, funkcionalno i usko međusobno povezani. Ta pozanost je tokom vremena sve više slabila, kako su poljoprivreda i šumarstvo u tim zemljama dostizavali veći i savršeniji stepen razvoja.

Povezanost šumarstva i poljoprivrede u Bosni i Hercegovini ostala je, međutim, sve do danas toliko neposredna, uska i jaka da pretstavlja poseban ekonomski problem. Osnovno područje protivrječnih odnosa i sukoba između šumarstva i poljoprivrede u Bosni i Hercegovini nalazi se u oblasti stočarstva. Neriješeno pitanje šumske paše pretstavlja ozbiljnu kočnicu za pravilan i uspješan razvoj i jedne i druge grane privrede. Tim prije, što se pitanje sukoba ne postavlja kao pitanje ekstenzivnog stočarstva nego i kao pitanje ekstenzivne poljoprivrede koja nužno uslovljava i ekstenzivnost šumske privrede u cjelini.

Uslovljenost odnosa poljoprivrede i šumarstva u Bosni i Hercegovini ima svoj izvor u prošlosti, kada su šume i šumski pašnjaci pretstavljali osnovnu i glavnu krmnu bazu stočarstva, koje je bilo naročito razvijeno za vrijeme otomanske vladavine u ovoj zemlji. Bosna i Hercegovina bila je, u to vrijeme, po svome stočnom fondu, najbogatija zemlja na Balkanu a po broju sitne stoke i njenom odnosu prema stanovništvu stajala je među prvim zemljama u Evropi. Bogatstvu stočnog fonda doprinio je, u znatnoj mjeri, tadašnji feudalni sistem, jer prihodi od stočarstva nisu ulazili u sastav naturalne rente spahija, kao što je to bio slučaj sa proizvodima poljoprivrednih kultura. S druge strane porezi na stoku i pašarinske takse obezbjeđivali su spahijama znatne prihode koji su pretstavljali poseban oblik rente.

Otomanska država sa svojim feudalnim sistemom oslanjala se na klasu sitnih plemića, spahija, favorizirala ih i obezbjeđivala im razne oblike rente, iskorišćavajući pri tome i ličnu zainteresovanost seljaka na povećanju proizvodnje. Takvom sistemu i tom cilju služilo je i cjelokupno otomansko zakonodavstvo, koje je raznim zakonima, zakonskim naredbama i pravnim ovlaštenjima, u odnosu na korišćenje paše, u velikoj mjeri forsiralo stočarsku granu privrede.

Analiza odredaba otomanskih zakona i naredbi, kojim se reguliše pravo i način korišćenja paše u pojedinim kategorijama pašnjaka i šuma, pokazuje da je otomanska država svojim zakonodavstvom, u cilju obezbjeđenja i forsiranja stočarske grane privrede, favorizirala proširenje pašnjačkih površina suprotstavljajući se akcijama koje su išle na štetu postojećeg pašnjačkog fonda. Ona je u tom pogledu, nastojala ne samo da sprečava smanjivanje postojećih pašnjačkih površina, koje bi mogle nastupiti usljed njihove konverzije u druge vrste poljoprivrednih kultura nego je vodila računa i o održavanju produktivnosti postojećih pašnjaka u odnosu na brojno stanje stoke i kapacitetne mogućnosti tih pašnjaka. Suprotno tome, otomansko zakonodavstvo je, sve do šezdesetih godina XIX vijeka, u pogledu paše stoke u šumama bilo vrlo liberalno i

korišćenje šuma u tu svrhu dopuštalo u neograničenoj mjeri i besplatno. Razlika je postojala samo u tome što su pravo besplatnog korišćenja paše u baltalik šumama imali isključivo stanovnici sela i gradova, kojima su te šume bile dodijeljene za potrebe drvarenja, dok je pravo besplatne paše u ostalim, tzv. slobodnim (džiboli mubah) šumama imao svako.

Prodiranjem i razvojem kapitalizma bosansko-hercegovačke šume su počele sve više pretstavljati objekte prometne vrijednosti. Otomanska država je u vezi s tim, počela preduzimati mjere za njihovu zaštitu i, pored ostalog, pristupati postepenom ograničavanju paše u tim šumama. Zakon o šumama iz 1869, poznat pod imenom Omer pašin zakon, ograničio je dotadašnje pravo paše u šumama kako u odnosu na kategorije korisnika tako i po sadržaju, obimu i načinu korišćenja. Od toga vremena počinju se javljati i sve više ispoljavati sukobi i protivrječni odnosi između šumarstva i stočarstva u Bosni i Hercegovini.

Sukobe i protivrječne odnose između ovih dviju grana, koji se ispoljavaju i danas u ovoj zemlji, podržava, u velikoj mjeri, stoljećima priznavano pravo korišćenja paše u šumama. Iz toga prava proisteklo je i formirano kod seljaka — stočara shvatanje da je šuma javno dobro koje treba da koristi u prvom redu on koji je svojim životom i načinom privređivanja neposredno povezan sa šumom. Takvo shvatanje je pogrešno i neodrživo, tim prije što je pašarenje polunomadskog tipa sa aspekta racionalnog stočarstva nesavremeno a u odnosu na šumsko gospodarstvo štetno.

ZUSAMMENFASSUNG

BEITRAG ZUR KENNTNIS DER WEIDENUTZUNGSPROBLEMATIK IN BOSNIEN UND HERZEGOVINA WÄHREND DER OTTOMANISCHEN HERRSCHAFT

Der Verfasser führt die Tatsache an, dass die Frage der Regulierung der Verhältnisse zwischen Land- und Forstwirtschaft in Bosnien und Herzegovina ein spezielles ökonomisches Problem darstellt.

Das Hauptgebiet der Widersprüche und Konflikte zwischen diesen zwei Wirtschaftszweigen befindet sich in den Gebirgsgegenden, wo die Viehzucht besonders bevorzugt ist.

Die unerledigte Frage des Weidens in den Wäldern stört die regelmäßige und erfolgreiche Entwicklung nicht nur der Forst- sondern auch der Landwirtschaft.

Funktionelle Verbindung und Bedingtheit der Verhältnisse zwischen der Land- und Forstwirtschaft in Bosnien und Herzegovina wurzeln noch aus der Zeit ottomanischer Herrschaft als die Wälder und Waldweiden das Grund- und Hauptfutter für Viehzucht darstellten.

Der Ottomanische Staat, mit seinem Feudalsystem und mit der Klasse kleiner Grundherren, favorisierte die Viehzucht. Diesem System und diesem Ziele diente die ganze ottomanische Gesetzgebung mit ihren verschiedenen Gesetzen, Verordnungen und Berechtigungen.

Der Verfasser führt verschiedene Weidekategorien an und betrachtet und analysiert die Bestimmungen der ottomanischen Gesetze und Verordnungen, mit welchen das Nutzrecht und die Nutzniessungsmodalitäten des Wei-

dens in vereinzelt Weide- und Waldkategorien bestimmt wurden. Diese Analyse zeigt, dass der Ottomanische Staat, bis zu den sechziger Jahren des XIX Jahrhunderts, im Ziele des Schutzes, der Erhaltung und besserer Entwicklung der Viehzucht, die Tendenz der Weidehütung äusserte. Er strebte dabei, durch verschiedene gesetzliche Bestimmungen die Produktivität der Weiden zu erhalten und den Viehstand der Kapazität derselben anzupassen. Im Gegenteil, die ottomanische Gesetzgebung war, zu dieser Zeit, in Beziehung auf die Viehweiden in den Wäldern sehr liberal und erlaubte die Waldnutzung für diesen Zweck in unbegrenzten Masse und kostenlos. Der Unterschied war nur darin, dass das Recht des kostenlosen Weidens in den sogenannten »Baltalik« — Wäldern nur Dorf- und Stadtbewohner genossen, welchen dieselben zur Deckung des Holzbedarfs zugeteilt wurden, während dasselbe Recht in den sogenannten »Džiboli mubah« — Wäldern alle Untertanen des Ottomanischen Staates hatten.

Als Folge immer schnellerer Entwicklung des Kapitalismus in Bosnien und Herzegovina kamen die Wälder zu desto grösserer wirtschaftlichen Bedeutung. Die ottomanische Verwaltung begann deshalb notwendige Schritte zu ihrem gesetzlichen Schutz einzuleiten und, neben anderen, das Weiden in den Wäldern einzuschränken. Das Forstgesetz von 1869, bekannt unter dem Namen Omer paschas-Gesetz, beschränkte das ehemalige Weiderecht in Wäldern, wie in Bezug auf die Kategorien der Nutzniesser, so auch bezüglich auf den Inhalt, Grösse und Nutzungsart des Weidens. Seitdem begannen und kamen immer mehr zum Ausdruck die Rivalitätserscheinungen zwischen der Forst- und Landwirtschaft in Bosnien und Herzegovina.

Die Konflikte zwischen diesen zwei Wirtschaftszweigen, die noch heute gewissermassen zum Ausdruck kommen, wurden in hohem Masse durch das jahrhundertlang anerkannte Recht auf das Weiden in bosnischen Wäldern unterstützt. Aus diesem Recht hat sich bei unserem Bauer — Viehzüchter — die Überzeugung gebildet, dass der Wald öffentliches Gut sei und dass es in erster Reihe von ihm genützt sein solle, weil sein Leben und Erwerbsbeschäftigung unmittelbar mit dem Wald verbunden sind. Solche irrtümliche Überzeugungen sind nicht haltbar, weil das halbnomadische Weiden, als Erwerbsbeschäftigungsart von dem Standpunkte der rationellen Viehzucht veraltet und mit der zeitgemässen Forstwirtschaft nicht in Einklang zu bringen ist.

LITERATURA I IZVORI

- 1) Turk Zade H. M. Ziauddin: Upotpunjeni i razjašnjeni komentar gruntovnog zakona I i II dio. Prevod Asima Škaljića, litografski umnožen kao manuskript. Sarajevo 1903.
- 2) Truhelka dr. Ćiro: Stari Turski agrarni zakon za Bosnu i Hercegovinu. Glasnik zemaljskog muzeja br. III—IV 1916 Sarajevo.
- 3) Gesetz über Grundbesitze von 7 Ramazan 1274 (3 V 1858). Sammlung der für Bosnien und der Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen 1878—1881, Band II, Wien 1881.
- 4) Truhelka dr. Ćiro: Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini. Sarajevo 1915.
- 5) Hadžibegić Hamid: Kanun-nama sultana Sulejmana Zakonodavca. Glasnik zemaljskog muzeja sv. IV—V 1949—1950, Sarajevo.
- 6) Hadžibegić Hamid: Bosanska kanun-nama iz 1565. Glasnik zemaljskog muzeja III 1948, Sarajevo.
- 7) Vilajetski arhiv Orijentalnog instituta u Sarajevu br. 4701.
- 8) Bericht über die Verwaltung von Bosnien und der Hercegovina 1906. Wien 1906.

- 9) Hadžibegić Hamid: Kanun-nama sultana Sulejmana Zakonodavca. Glasnik zemaljskog muzeja sv. IV—V 1949—1950, Sarajevo.
- 10) Vilajetski arhiv Orijeentalnog instituta u Sarajevu br. 1146/1856.
- 11) Medželle akhjami šerije (Otomanski građanski zakon) Sarajevo 1906.
- 12) Ottomanisches Forstgesetz von 11 Scheval 1286 (1869) Sammlung der für Bosnien und der Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen 1878—1881. Band II Wien 1881.
- 13) Instruction für die Provinzen deren Forste in die ordentliche Staatsbewirtschaftung noch nicht aufgenommen wurden, vom 17 Scheval 1292 (1875). Sammlung der für Bosnien und der Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen 1878—1881, Band II Wien 1881.
- 14) Vilajetski arhiv Orijeentalnog instituta u Sarajevu br. 7/1877.
- 15) Državni arhiv NRBiH — Arhiva austriskog generalnog konzulata br. 1263/1854.
- 16) Dimitz Ludwig: Die forstlichen Verhältnisse und Einrichtungen Bosniens und der Hercegovina, Wien 1905.
- 17) Zaplata dr. Rudolf: Privredne prilike Bosne i Hercegovine polovinom XIX vijeka. Glasnik zemaljskog muzeja Sarajevo 1933.
- 18) Đurđev Branislav: Sremska kanun-nama iz 1588/9 godine. Glasnik zemaljskog muzeja IV—V 1949—1950, Sarajevo.
- 19) Serić Hašim: Istoriski osvrt na razvoj stočarstva u Bosni i Hercegovini. Sarajevo 1935.
- 20) Roskiewicz Johan: Studien über Bosnien und die Hercegovina. Leipzig — Wien 1868.
- 21) »Bosna«, službeni list Vilajetske vlade u Sarajevu br. 211 od 6 rebiul ahera 1287 (5 VII 1870).
- 22) Skarić V.: Iz prošlosti Bosne i Hercegovine XIX vijeka. Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine I, 1949.
- 23) Bogičević V.: Građa za proučavanje ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine pred ustanak 1875. Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine I, 1949.
- 24) »Bosna«, službeni list Vilajetske vlade u Sarajevu br. 242 od 17 zilcade 1287 (7 II 1871).
- 25) Državni arhiv NRBiH — arhiva Austriskog generalnog konzulata. Fascikl: Statistika vilajeta Bosne 1870—1875.
- 26) Roskiewicz Johan: Studien über Bosnien und die Hercegovina. Leipzig — Wien 1868.
- 27) Pelagić V.: Istorija bosansko hercegovnačke bune, Sarajevo 1953.
- 28) Janković M. — Džuverović J.: Stočarstvo i stočarska proizvodnja u Bosni i Hercegovini. Knjiga: Bosna i Hercegovina kao privredno područje. Sarajevo 1938.